

מבט אל העבר: עירי ובית אבי

מאת יוסף דחוח-הלוי

עיירתי ג'בל עמר

דברים ראשונים הקבועים בזיכרוני, מאז עמדי על דעתי, הם הנוף והאקלים אשר בהם גדלתי. המקום אשר בו נולדתי הוא ג'בל עמר. עיר מבצר זו נקראת לפי המסורת על שם עמר אבן-אלעאץ, שהיה אחד משרי הצבאות שהתפרסמו בימי מחמד, ושניהל את מלחמות האסלאם בכל המזרח-התיכון גם לאחר מותו של מחמד. מסורת שניה מספרת, שעיר זו נקראת ג'בל אללאמר, ופירושו הר הפקודה. ואולם אין ספק, שעיר זו היא מתקופת החימיירים.

העיירה ג'בל עמר בנויה על הר גבוה. היא מוקפת חומה כפולה, ולה שני שערים: השער הראשי מצד מערב נקרא "אלחצן" (מבצר), הוא בנוי מערכת מגדלים בתוך החומה הבצורה, ומגדלים אלה שימשו לשמירה על הכניסה אל העיר. השער השני מצד דרום נקרא "באב אלפורצ'ה" – השער הפרוץ, לפי שנפרץ על-ידי הכובשים העות'מאנים.

האגדה מספרת על צדיקיה וחכמיה של העיירה בזמן קדום, מהם מזכירים את ר' אברהם הבה, ר' סאלם הבה ור' דוד דחוח-הלוי. היו מהם בקיאים בקבלה מעשית שעשו פעולות בדרך הסוד והגנו עליה מפני כובשיה, והאויבים, כיוון שראו את חומותיה חומות-אש סביב – נסוגו.

הרובע היהודי נמצא במדרונו המזרחי של ההר. מרבית בתי היהודים מתרוממים לגובה ארבע קומות ומעלה. כולם בנויים אבני גזית, והם מתמשכים עד לקרבת השער הדרומי של ההר, כך שהכניסה לרובע עוברת דרך תחום יהודי.

בתחום המזרחי של הרובע היהודי אין חומה, אלא גדר אבנים נמוכה, כי המדרון תלול מאד ונשקף אל התהום, והוא מהווה חומה טבעית. לעומת זאת, המדרון מצד מערב ודרום, מתון.

בפינה הדרומית-מזרחית של ההר, תחת הגורן של ר' יוסף בן משה דחוח-הלוי, נמצאת מערה ששימשה מסתור ומחבוא ליהודים בעת צרה, ומקום גניזה לספרים עתיקים.

צפונה לעיירה זו, במרחק של כחמישה-שישה קילומטרים נמצאת עיירה בשם אלצ'אפיר הבנויה על הר גבוה, ומוקפת חומות סביב ומגדלי שמירה רבים. יודעי דבר מספרים, שמצויות בה בריכות מים רבות, שמניין שלוש מאות ששים וחמש, כמנין ימות החמה, ששימשו לאגירת מים. כמו כן, מתנוססים בה מסגדים רבים, שבחצרותיהם נקברו, בזמנים שונים, מושלים מוסלמים ידועי שם. ביניהם קברו של האימאם אלמהדי אבן מנצור חמיד אדין.

מדרום לעיירה ג'בל עמר, במרחק של כשישה קילומטרים, נמצאות שלוש עיירות מבוצרות, והן: קפלת אל-ג'אהלי, מביאן ואד'נוב. במקביל למבצרים קפלת אל-ג'אהלי, שמסאן וג'בל אלצ'פור נמצאת העיר המרכזית חג'ה, ששימשה מקום השלטון המרכזי לאימאם יחיא ובנו אחמד. היא בנויה בתוך לוע-הר ומוקפת מספר מבצרים חשובים: אלקאהרה, נעמאן, צ'הראן וקרן חבאב. חג'ה משמשת צומת דרכים חשובה בין עיר-הנמל חודידה ובירת תימן צנעא.

את העיירה ג'בל עמר מקיפים עמקים, בקעות וגיאות פוריים, אשר מעיינות מים רבים וזכים מפכים בהם ומשקים את השדות והמטעים המצויים בשפע. מלבד מטעי הקפה המצטיינים בייחודם, ישנם גם מטעי תאנים, רימונים, משמשמים, אתרוגים ומטעי בננות. בשדות זורעים בחורף חיטה, ובקיץ דורה, שהיא מיוחדת במינה בתימן.

הרובע הערבי בנוי על קדקוד ההר, ובינו ובין הרובע היהודי משתרעת שדרת שקמים עתיקה, שהייתה משמשת בימי חג לערבים, לשם פולחנים דתיים, כגון נדנדות, תהלוכות של שירה וריקודים וכו'.

נוסף על החיץ הגשמי, של שדרת השקמים שהזכרנו, הקיים בין הגויים והיהודים, היה קיים גם חיץ רוחני עמוק. שכן בשעות התהלוכות האמורות של הגויים, היו היהודים מונעים רגליהם מהמקומות הללו, לפי שראו בפולחנים אלה מעשה-אמורי, והיו באופן טבעי נמנעים מכל מגע רוחני עם הגויים, וראו עצמם כנעלים מלהתעניין בדברים מעין אלו.

מספר בני הקהילה היה כשש-מאות לערך, ומספר בתי-הכנסת היה ארבע. כולן גדולות ועתיקות. הגדולה ביותר הייתה נקראת על שמו של ספר-תורה עתיק יומין, הנקרא מרג'זי, ספר זה כתוב על יריעות גוויל חום ורך כמשי, כתיבתו מיוחסת לאחד הצדיקים בשם ר' אברהם אלערשי. ויש אומרים, שכתב אותו אחד מבניו של ר' שלם שבזי. ספר זה היה קניינה של משפחה אחת בשם אלצ'אהרי, והוא מצוי כעת בידי מר שלום בן יחיא יוסף דוד ברמת-אליהו בראשון-לציון. בית-הכנסת השני נקרא "כניסת בית אלדחוח". הקומה התחתונה של בית-כנסת זה שמשה בית גניזה לכתבי-יד עתיקים. במרכז הרובע היהודי נמצא בית-מדרש, ששימש ללימוד תינוקות של בית רבן.

משפחת דחוח

מוצאה של משפחת דחוח-הלוי הוא מהעיר עדן. היה הייתה משפחה עשירה, גדולה ומסועפת מאד. היא הייתה עשירה גם בחומר וגם ברוח. ממנה יצאו תלמידי חכמים, רבנים ומנהיגים לקהילותיהם. ענף אחד ממשפחה זו עבר לצנעא בשנת בקצ"ט לשטרות, שהיא שנת תרמ"ח ליצירה (1888 למניינם). אבות הענף הזה: ר' יוסף דחוח-הלוי ושני אחיו מארי עואץ' וסעיד, יסדו בצנעא חברה מסחרית בשותפות עם משפחות אלכסאר ואלמשרקי. מזכיר החברה היה הרב עמרם קורח ז"ל. בימי "חוזת אלנפר", שהיא שנת בר"ו לשטרות תרס"ה ליצירה (1905 למניינם), נפטר ר' סעיד דחוח-הלוי בעיר מנאכה, בשובו מעדן, לרגל מסחרו, והוא צעיר לימים ויפה תואר. יש אומרים, שהוא הורעל בעיר זו על-ידי חמסנים שחמדו את ממונו ורכושו.

לפני "חוזת אלנפר", נאסר אחיו הבכור ר' יוסף דחוח-הלוי על-ידי השלטונות העות'מאנים באשמת אחסון נשק בלתי חוקי בביתו, והושם בבית-הסוהר "אלקצר" כשנה וחצי. לאחר השתחררו מכלאו, נשבע כי לא יישאר עוד בצנעא, לא הוא ולא איש מבני משפחתו. מכר את רכושו במחיר מועט, יחד עם ביתו הגדול וחנויותיו. אחיו מארי עואץ' נטל חלקו בשותפות ועלה לארץ-ישראל יחד עם בני משפחתו. אחיו הבכור חזר למולדת משפחתו ג'בל עמר. ושוב עסק במסחר, כרגיל, ועשה חיל בעסקיו.

בשנת תרפ"ב (1922 למניינם) שוב התחוללו מרידות במשטרו של האימאם יחיא, ועל אזור תהאמה וסביבותיה, בחוף המערבי של תימן, השתלט סעיד אחמד עלי אלדריסי. בימי מהומה אלה נתקע ר' יוסף דחוח-הלוי בעיר גיזאן לרגל עסקיו. ידידו הסוחר הערבי, מחמד מכארש, מתוך שחמד את כספו, שהיה חייב לו, העליל עליו למלך אדריסי, בתואנת שווא, שהוא, כביכול, מרגל ותומך במלכותו של האימאם יחיא בן חמיד אדין. אלדריסי אסרו, ואחרי-כן ציווה על חייליו להשליכו לים גיזאן. הידיעה על מותו הטרגי הגיעה לקרובי משפחתו, והם ניסו להביא את גופתו לקבר ישראל. בחוף ים גיזאן מצאו רק את שלמתו, שנפלטה מן הים. כשנה לאחר מכן, בשנת תרפ"ג (1923 למניינם), נסעו אשתו וילדיו ומגמת פניהם הייתה ארץ-ישראל.

דיוקנו של אבי

אבי, סאלם ברבי עואץ' דחוח-הלוי, נולד בג'בל עמר בשנת תרמ"ט (1889 למניינם). הוא נשא לו לאשה את תרנג'ה (אתרוגה), בתו של ר' יוסף שהוזכר לעיל. הוא היה רב המקום, ואת משרתו זו ירש מאביו, שגם היה הרב והמנהיג של המקום. הוא קנה את תלמודו מפי

אביו ומפי מארי חיים הבה, שהיה אב בית-דין והוסמך על ידיו לרבנות. מעמדו הציבורי היה הנהגה פנימית וייצוג הקהילה כלפי חוץ. כנהוג בתימן הוא לא התפרנס ממשרתו, אלא ממשלח ידו, שהיה צורפות ומסחר. הוא היה אמיד ובעל נכסים מכובדים למדי. שלושה בתים של ארבע קומות ושלוש ושתי קומות. גם אדמות היו לו, שדות ומטעים, בייחוד קפה, שהיו מעובדים על-ידי גויים. מנהגו היום-יומי היה מיוחד ומוגדר בדקדקנות קפדנית. הוא היה קם בחצות, לומד זוהר ותיקוני חצות. לאחר התפילה עסק בלימודים שונים. סדר הלימודים הללו יש בהם עניין מיוחד. הוא למד תורה, נביאים וכתובים, משניות והרמב"ם. סדר לימודים זה, זהה כמעט עם אותו סדר לימודים המצוי ב"חוק לישראל". הוא גם ידע ערבית על בוריה, ובחנותו נמצא ספר קוראן, שבו היה מעיין מפקידה לפקידה, ובמעונו עם הגויים, בייחוד אנשי השררה, היה מתבל דבריו בפסוקי הקוראן, שיש בהם אסמכתאות להגנת ענייני היהודים.

קשריו החברתיים היו מעבר למקום מגוריו. בזכות תלמודו ופעילותו הציבורית, ראו בו יהודי העיירות הסמוכות את מורם ומנהיגם, הם פנו אליו בענייני רוח ודת ובבעיות השעה ובקרוהו בימי חג ומועד. ביתו היה בית-ועד לתלמידי חכמים אשר עסקו בלימוד התורה ובנושאים. השפעתו הייתה גדולה על אלה ששהו במחיצתו. לבניו הנחיל את אהבת ארץ-ישראל והתורה והטביע בהם את הכמיהה לעליה לארץ-ישראל. הוא היה אומר: ישיבתנו בגולה היא ישיבת עראי, ולגאולה נצפה כל יום. "חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמי".

לאבי היה קול נעים ומתרונו. הוא שימש שליח-ציבור בבית-הכנסת אשר ירש מאבותיו. במזמורי תיקון-חצות, היה קולו רועד בכמיהה עזה לציון וירושלים. ומה רבת מתח, נעימה וקסומה, הייתה האווירה סביבו, בזמרו את הפיוטים הנשגבים "אל מסתתר בשפירי חביון" לרב אברהם בן מימון, ו"ברכי אצולה" לר' יהודה הלוי. בתפילותיו בציבור היה מרעיד את לבו ומרתקו אליו. נימים נעלמים של חיבה ואמון קשרו את לב הציבור אליו, ולתוכחתו ומוסרו הייתה השפעה וכובד משקל.

כמיהתו וגעגועיו לציון לא היו מופשטים ורוחניים גרידא. לא פעם ניסה לעקור עצמו מהגלות ולעלות לציון, אלא שהיו עיכובים שונים, עקב שיבושי הדרכים אשר הפרו וסיכלו את משאת נפשו, ועד יום מותו לא חדל מלשאוף לעלות לארץ-ישראל.

חויית ילדות מזעזעת

אחד מזיכרונות הילדות הראשונים שלי קשור לערב בהיר וקודר, שבו בא אבי מבית-הכנסת, כשהוא נסער ומזועזע עד עומק נפשו. הוא התרוצץ בחדרו כארי בסוגרו. ואני עומד מרחוק וצופה באימה על דמותו. אותו ערב נודע לי מפי אמי על מאורע מחריד, אשר ארע לקהילתנו ומשפחתנו. חויית ילדות זו, שזעזעתי בעודי בראשית חיי, תישאר חתומה בזיכרוני עולמית. מאורע זה קשור בגזרת היתומים.

וזה אשר קרה: שני אחים יתומים, ילד וילדה, קרובי משפחה מבני ג'בל עמר, אשר אביהם ואמם נפטרו, וגורלם היה צפוי על-ידי המלכות לשמד. אבי יזם פעולה להצלתם, ונעזר לשם כך ביהודי צעיר ונמרץ, מבני המקום, בשם דוד גרשי. מגמתו הייתה להבריחם לצנעא, ומשם לעדן ולארץ-ישראל. דבר ההברחה נודע לאנשי המלכות, ופעולתם הראשונה הייתה לאסור את אבי, ומיד לאחר מכן העבירו צו והוראה עם שליחים מיוחדים, לאתר את הנערים עם מבריחם ולעצרם. הם נלכדו בעיר אלטוילה. דוד גרשי נדון לנאסר, והילדים הועברו לשמד. הילד והילדה היו בגיל רך מאוד, ואף-על-פי-כן לא קל היה להעבירם על דתם. ורק לאחר נפתולים רבים הצליחו המשמדים לטשטש את תודעתם היהודית ומקורם. הם גדלו בבית מאמצם המושל והשופט של אלטוילה עלי חמוד. הילד גדל והצטיין בלימודיו, ובמרוצת הזמן אף נעשה לאדם חשוב בקרב אנשי הדת והמלכות.

יום אחד (זה היה בשנת תש"ג, 1943), בהיותו כבר גדול ונכבד בסביבתו, הזדמן לעיר חג'ה, הסמוכה לעיר מולדתו ג'בל עמר. כאן נודע לו מפי אנשי בני בליעל, כי הוריו היהודים הורישו לו נכסים, והם מוכנים להעיד, שנכסים אלה מצויים בידי מארי סאלם עואץ'

דחוח-הלוי, וחבריו סאלם בן מארי חיים כסרה וסאלם מעברי. ולא אחר המומר לתבוע את אבי וחבריו לדין. הם הושלכו לבית-הסוהר של חג'ה, הנקרא בלשון סגי נהור "אל נפע" (המועיל).

שופטם של אבי וחבריו היה לא פחות מאשר סיף אלאסלם אחמד, שהפך ברבות הימים, אחרי מות אביו האימאם יחיא, לאימאם תימן. הוא אמר לאבי מפורשות, כי לא יצא מבית הסוהר, אלא לבית הקברות חוורה (בית-קברות זה היה מיועד למורדים במלכות), באם לא ישליש כל המגיע למומר מירושת אבותיו. לעומתו, התריס אבי בתקיפות, כי אינו חב אף פרוטה לאותו מומר, והוא לא ייתן פרוטה, אף אם יעלה לו הדבר במחיר חייו. וכך אמנם קרה הדבר. סאלם כסרה וסאלם מעברי שיחדו כמה מאנשי השררה והצליחו להיחלץ מהכלא. ואילו אבי עמד בעקשנותו, ומאסרו נמשך שישה חודשים. הוא שוחרר על-ידי צו מיוחד מאת האימאם יחיא, בניגוד לרצון בנו. הוא נשאר כחודש ימים בלבד לאחר שחרורו, ונפטר בגיל חמישים וחמש שנים בחנוכה בשנת תש"ד. יהי זכרו ברוך.

* דחוח פירושו בעברית הרקה מכלי אל כלי. השם מיוסד על תכונתו של ראש המשפחה, מלבד שהיה עשיר, היה גם איש נדיב לב שתרם לכל נזקק ביד רחבה, התכונה הזאת עברה לצאצאיו.

מאמר זה פורסם לראשונה בכתב-העת אפיקים גיליון לג, חנוכה תש"ל, עמ' 11, 16.